

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

ФАКУЛТЕТ ПО ПЕДАГОГИКА

Книга Педагогика

Том 107

ANNUAL OF SOFIA UNIVERSITY “ST. KLIMENT OHRIDSKI”

FACULTY OF EDUCATION

Education

Volume 107

ПАТРИОТИЧНОТО ВЪЗПИТАНИЕ – СЪЩНОСТ, ЦЕЛИ, ЗАДАЧИ, ФУНКЦИИ

ДАНИЕЛА РАЧЕВА*

Резюме: Политическите промени, настъпили в страната през последните десетилетия са белязани от драматичен обрат във възгледите на една голяма част от българските граждани. Понятия като „патриотизъм“, „родолюбие“, „Татковина“, „Родина“ постепенно изгубиха своята сила и значение в ценностната система на част от хората. Ширещият се, дори сред децата нихилизъм, замени гордостта от принадлежност към българската нация. Постепенно българското образование и изкуство загубиха до голяма степен своята сила и способност да възпитава, което доведе до спад в духовността и разцвет на множество псевдокултурни течения. Това, а и редица други (съвсем не маловажни) обстоятелства, налага преосмисляне на мястото и значението на патриотичното възпитание на подрастващите, което да възроди и издигне духа на нацията и да спомогне нейното единение.

Ключови думи: патриотизъм, патриотично възпитание, национализъм

* E-mail: dany.racheva@abv.bg

PATRIOTIC EDUCATION – ESSENCE, AIMS, OBJECTIVES, FUNCTIONS

Daniela Racheva

Abstract: *Political changes in the country in recent decades have been marked by dramatic changes in the views of part of Bulgarians. Concepts such as patriotism, love of your country, Fatherland, Motherland gradually lost their power and importance in the values of the people. Nihilism, common even among children, substituted the pride of belonging to the Bulgarian nation. Gradually Bulgarian education and art lost their power and ability to educate which led to a decline in spirituality and boom of many pseudo cultures. This, and many other (not at all important) circumstances impose rethinking of the place and meaning of patriotic education of adolescents, which revive and dignify the spirit of the nation and contribute to its unification.*

Key words: *patriotism, patriotic education, nationalism*

Увод

„Естественият стремеж към самоорганизация на социалните общности като семейство, род, племе, народност води до най-разнообразни социални конструкции, сред които се открояват държавата и нацията. „Според специалиста по въпросите на европейската, шенгенската и евроатлантическата сигурност Вл. Иванов „нацията и държавата ... имат различни форми, размери и определеност“, което определя разликата между тях. „Държавата има определени граници и институции“, докато „нацията може да има най-разнообразни компоненти и форми на съществуване по света“, а нейните членове да „поддържат своята идентичност на териториите, където живеят“ (Иванов, Вл., 2011: 12–13).

И тъй като в съвременните условия на глобализаци, нацията неминуемо надхвърля границите на държавата, идентификацията с конкретна общност дава на индивида увереност, „че идва от някъде“, че „не е сам“, че е „свързан с другите, живи и мъртви, чрез всички нишки, свързващи споделяното от тях чрез родителите, семейството, рода, разпростиращо се във времето до общ произход, общи предци, общи вярвания, въображаем или исторически опит“ (Христов, Ив., 2011: 191).

Формирането на представи за общността, за светогледа на нейните членове, предаването на знания за нейната история и култура от поколение на поколение и не на последно място – нейното единение, са сред основните задачи на патриотичното възпитание, което в съвременните политически и социални условия се нуждае освен от възраждане и от осъвременяване и преосмисляне.

Теоретични и социални основания за патриотично възпитание

Намаляващата способност на държавите за управление на техните икономики, „развитието и глобализацията на културните индустрии, особено тази на английския език“, хомогенизиращи „народната култура“ и ограничаващи „мястото на специфичностите, както и на културните, езикови, национални и регионални идентификации“ предизвикват съответна „реакция на защита на особеностите“. Глобализацията на „икономическия, демографския и културен обмен“ и последствията от него се оценяват „като разрушаващи основата на националната общност (култура и език)“ (Христов, Ив., 2011: 189) и „контрастира с нарастващата вълна на регионализиране, федерализиране и децентрализиране“ (Митер, В., по: Чавдарова-Костова, С., 2001: 189–190), на която сме свидетели днес.

Още преди около двадесет години А. Пероти констатира, че „сме свидетели на едно масово завръщане на регионалното, на местното, на развитието на колективните идентичности, на възраждането на национализма и на все по-силното утвърждаване на етноса като обществена категория“ (Пероти, А., по: пак там: 190). Завръщането, за което говори Пероти, естествено корелира с понятието „патриотизъм“ – чувство, свързващо индивида с родното му място, „любовта към земята на дедите ни, на която сме родени (Родина, Отечество, Татковина)“ и е близко по смисъл до понятието родолюбие, изразяващо „любовта към семейството, рода, нацията, които са носители на националното самосъзнание (национална идентичност), на националната ценностна система и историческата памет“ (Българска национална доктрина „България през двадесет и първи век“, 2008: 16). Близко по смисъл е и понятието „национализъм“, което произлиза от понятието „нация“, обозначаващо „свкупност от територии, обединяващи групи от население с хетерогенни култури и езици, подчинени на едни и същи закони“, а след появата на понятието „национална икономика“ в края на XIX в. включва и „общност на интереси, свързана едновременно с една държава и една територия“ (Ели, Д., по: Чавдарова-Костова, С., 2001: 203). Според видния френски философ Е. Ренан: „Нацията е една душа, духовен принцип. Състои се от две съставки – първата е миналото, втората – настоящето. Едната е богат набор от спомени, другата е днешното съгласие, желанието за съвместно съществуване, волята да се съхранява неделимото наследство... Нацията е резултат от продължително минало, наситено с усилия, жертви, самоотдаване. Героичното минало, велики личности, слава – това е общественият капитал, върху който се разполага една национална идея“ (Ренан, Е., по: Семов, М., 1999: 78).

В Българската национална доктрина българската нация е определена като „исторически създала се устойчива, саморазвиваща се общност с общ език и самосъзнание, възникнала и функционираща върху територия, превърната в

единно социално, духовно и икономическо пространство“ (Българска национална доктрина „България през двадесет и първи век“, 1997, по: Чавдарова-Костова, С., 2001: 5).

Цитирайки българския професор „Л. Владикин и неговите „гениални и непреходни съчинения за държавата, нацията, суверенитета и държавното право „Общо учение за държавата“, в което се разглеждат понятия като „Народ – народност – нация“, Вл. Иванов дава яснота по отношение понятията народ, нация, народност така: „В обикновения говор с думата народ ние изразяваме три различни понятия, които при научна работа трябва да се разграничават – население (статистическо понятие), народност (културно понятие) и поданство (юридическо понятие)“ (Иванов, Вл., 2011: 14). Според Владикин „народ е публично-правно понятие“, „формална общност“, образуването на която „е следствие от един юридически акт (учредяването на нова държава...) и изисква само време, колкото е необходимо, за да се извърши този акт“ (пак там: 14).

За нацията „обединителната национално правна връзка на държавата“ не е толкова необходима, тъй като „националността си съществува независимо от нея“, пример за което е „Българската нация“, която „живееше своя духовен живот“ обединявана и разединявана от редица исторически и политически събития, и която „живее и сега като културно историческа цялост, разпокъсана от границите на няколко съседни нам държави“ (пак там).

Що се отнася до понятието народност, Владикин обяснява двата смисъла, в които се употребява това понятие, а именно: „в международното право“ с него се обозначава „поданство или правна принадлежност към една държава“, докато „в обикновения и научния език с думата народност или националност се изразява принадлежността на индивида към една културно-историческа общност, а понякога и самата тази общност“, за обозначението на която „западните народи си служат с термина нация“ (пак там).

Емоционалната привързаност и чувството за принадлежност към нацията наричаме патриотизъм, който според Х. Айзакс е носител на „силните първични връзки, пренесени от раждането и родителите към всички други хора, родени на същото място в същата страна“ (Айзакс, Х., по: Чавдарова-Костова, С., 2001: 190).

Етимологически понятието „патриотизъм“ произлиза от латинската дума „*patria*“, означаваща „родно място“, „родина“, „татковина“.

Най-общото разбиране за „родина“ е „обединяването на хората около „общия родов корен“, което само по себе си включва „съдържанието на – и отношението между понятия като памет, родова памет, минало, родово минало, произход, история“ (Чавдарова-Костова, С. 2001: 190).

Според Енциклопедическия речник на Брокхаус и Ерфон обаче етимологията на понятието патриотизъм има гръцки корени (*πατριότης* – сънародник, *πατρίς* – Отечество, Родина) и представлява „нравствен и политически

принцип, съдържащ любовта към Отечеството и готовността да се подчинят частните интереси в негова полза. Патриотизмът предполага гордост от постиженията и културата на родината, желанието да се запази характерът на и идентификацията с другите членове на народа, желанието да се защитят интересите на страната и нейните хора“ (Соловьев, Вл.).

Интересно виждане за патриотизма намираме в статия на The Stanford Encyclopedia of Philosophy на философа от сръбски произход И. Приморац, който, базирайки се на научни трудове на редица учени, стига до извода, че в зависимост от моралните и нравствените аспекти, включени в разбирането и практикуването на патриотизма, той може да бъде:

- „екстремален патриотизъм“, който намира за „прекалено краен, но пък не толкова рядък като явление ... приеман доста често както от политици, така и от обикновени граждани, когато става въпрос за защита на държавните ценности“ (Primoratz, I.).

- Силен патриотизъм – позовавайки се на трактовката за патриотизма на А. Макинтайър, Приморац определя този вид патриотизъм като предполагащ възможността човек да може „да се противопостави на правителството си в името на същността на държавата, историята и нейното благополучие. В този случай, патриотизмът е критичен и разумен“ (пак там).

- Въздържан/умерен патриотизъм: „Неговият привърженик, посочва Приморац, би показал специално отношение към страната и народа си, но това не би го спряло да покаже специално отношение към друга страна и нейните жители“. Освен това, този вид патриотизъм позволява при определени обстоятелства „загрижеността за човешките същества като цяло да надделее спрямо задълженията и загрижеността към сънародниците“. Подобен патриотизъм би могъл да бъде сравнен „до някаква степен с хуманитаризъм“ (пак там).

- Ограниченият патриотизъм свързва патриотизма с темата за политическите ангажименти, както и понятието за „патриот“ с това за гражданин. „Кооперирането в името на държавата следва да се направи след спазването на определени правила“. За да бъде част от подобно обединение, човек трябва „да изпълнява закони и да действа като гражданин“ (пак там).

- Етичен патриотизъм. Според И. Приморац „патриотът от този вид не би изразил любовта си към родината, стопанисвайки благата на държавата и запазвайки нейната естествена красота и историческо наследство, или пък да допринесе за нейното забогатяване“. Вместо това „той би следил за това дали държавата изпълнява добре задълженията си от морална гледна точка, не само вътре – в самата нея, но и в международно отношение“ (пак там).

- „Договорният патриотизъм на Дж. Скаар“, отбелязва Приморац, е „подходящ за държави, в които населението е етнически и културно хетерогенно, и където не можем да говорим за „естествен патриотизъм“, давайки като пример САЩ и американците, които „са свързани помежду си не от кръвта или

религията, нито от традицията или пък територията, нито от стените на града, а от политическа идея ... чрез споразумения, отдаване на определени принципи, както и чрез размяна на обещания, които са съпроводени с определени задължения“ (пак там).

- „Патриотизъм на свободата“. Приморац цитира М. Вироли и неговия философски труд „За любовта към държавата: Есе за патриотизъм и национализъм“, който предлага завръщане „към патриотизма такъв, какъвто той е бил, преди да започне да служи на държавата и национализма: любов към законите и институциите на политиката, като такава и свобода, която те позволяват“ (пак там).

Ако се приеме твърдението на И. Приморац, че патриотизмът има различни проявления, то тогава възниква въпросът: „В духа на кой вид патриотизъм трябва да възпитаваме децата си?“ Именно тук е мястото на патриотичното възпитание, което цели *да формира ориентири на младия човек по отношение етническа, национална и гражданска идентичност, основавайки се на нравствените принципи за хуманност и уважение към своите и т.нар. чужди.*

Образователните политики на редица държави по света застъпват патриотичното възпитание като безспорно важна и неделима част от системата за образование и възпитание на подрастващите.

Така например в Русия проблемите на патриотичното възпитание са залегнали в Конституцията на Руската федерация, във федералните закони в сферата на образованието, кадровата военна служба и военна заслуга, в „Концепция за патриотичното възпитание на гражданите на Руската федерация“ и редица други нормативни актове.

В „Концепцията за патриотично възпитание на гражданите на Руската федерация“ проблемът с бездуховността, духовна криза и упадък на обществените нрави, се търси в „коренните преобразования в страната в края на 20 в. и началото на 21 в.“, които „са съпроводени от промени в социално-икономическата, политическата и духовната сфери в обществото“, което е довело до рязко понижение на „възпитателния потенциал на руската култура, изкуство и образование (Концепция патриотического воспитания граждан Российской Федерации, 2003).

В „Концепцията за духовно-нравствено развитие и възпитание на гражданите на Русия“ се подчертава, че „социалните и моралните предизвикателства, на които е призовано да отговори образованието“, са именно „морално-нравствената дезинтеграция на обществото“, „ниските нива на доверие и социална солидарност“, „липсата на гражданско и патриотично съзнание“, „възходът на национализма и ксенофобията“, „понижаване ценността на производителния труд, творчеството и образованието“, „повишени миграционни процеси“, „спад в ценността на семейния живот“, „отслабване на физическото, социалното и психическото здраве на населението“, което от своя страна е пречка за „създаването на условия за духовно и морално развитие,

образование и успешна социализация на гражданите“ (Данилюк, А. Я., Кондаков, А. М., Тишков, В. А., 2009: 13).

С аналогични проблеми се сблъсква и обществото в Р. България. Законът за закрила на детето, чл. 6.б. задължава министъра на културата например да „провежда политика за закрила и развитие на културата, подпомагаща умственото, духовното, моралното и социално развитие на детето“. През месец февруари 2012 г. в Народното събрание на Р. България е внесен за разглеждане проект за Закон за подпомагане и развитие на младежта, който предвижда „като част от държавната политика“ да се осигури „държавна поръчка за проекти ... насочени към духовното, моралното и патриотично възпитание на младежта“, „които да бъдат реализирани от младежи и младежки организации“ и да спомогнат съхраняването на „културното наследство на Р. България“ (чл.10, <http://parliament.bg>, посетен на 21.05.2013 г.), но този текст в последствие бе отхвърлен. Така въпросът с патриотичното възпитание на подрастващите остава извън текстовете на държавните документи и съответно – извън целите на българската политика и образование.

В световната педагогическа практика патриотичното възпитание е една постоянно актуализираща се част от цялата система за образование и обучение на подрастващите. Така например в „САЩ култивират патриотични чувства в младите граждани на своята страна от най-ранна детска възраст“ чрез различни ежедневни мероприятия като издигането на „американския флаг в двора на училището“ и пеенето на „американския химн с ръка на сърцето“, „изучаване на героичните моменти от американската история и политика“, „физическо закаляване ... и развиване на умения за оцеляване“ в скаутски лагери и т.н. (Божков, Н., 2012). За патриотичното възпитание на самото американско общество спомогат големите индустриални гиганти, които гордо поставят американското знаме на продуктите си. Холивудските филмови продукции от своя страна работят за поддържането на положителен имидж на съдебната система, държавните институции, на полицията, на научните и техническите постижения и възможности на САЩ, подчертавай неведнъж нейните възможности като водеща световна сила.

При нашите гръцки съседи „патриотичното възпитание е издигнато в култ“ (пак там). Техните младежи от ранна детска възраст изучават богатата гръцка история, посещават емблематични за своята нация места, прославили народа им през вековете, запознават се с великите гръцки философи, чийто трудове са фундаментални за световната философия. Силата на гражданското общество в Гърция пък е пословична, за което свидетелстват и събитията през последните няколко години на политическа и икономическа криза и които показаха недвусмислено на Европа и света, че гръцкият народ е на първо място една сплотена общност.

За патриотичното възпитание в Сърбия е показателен случаят, когато „сръбски младежи пееха патриотични песни, застанали на мостовете в Бел-

град по време на американските бомбардировки на сръбската столица през 1999 г.“ (пак там).

У нас патриотичното възпитание в миналото е започвало още от бебешката люлка, с песните на майката и приказките на баби и дядовци за велики и славни юнаци, за гори и планини, пълни с чудеса, за майката земя, която ни храни и на която живеем. Дори в години на подтисничество именно тези приказки и песни са поддържали българския език и вяра живи, а българския дух – непреклонен.

В наши дни, повлечени от вихъра на демокрацията през 90-те години на XX в., стремейки се към модернизация, евроинтеграция, глобализация и пр., понятията „патриот“, „патриотизъм“, „родолюбие“ станаха носители по-скоро на архаизъм и безсмислие, отколкото на носители на дълбоко чувство за принадлежност и собственост. „Обезличаването на националните идеали и потискането на националното съзнание са основни и болезнени проблеми в българската действителност от края на 20 и началото на 21 в.“, подчертава Ив. Христов и добавя, че „в първите години на прехода беше подложена на сериозна ерозия отечествената идея, или по-скоро идеята за единство на Отечеството. Вместо да завладее ума и сърцата на българите, тя бе обект на тържествуващ и всевластен нихилизъм“ (Христов, Ив., 2011: 12).

Схващането, че да си сам, да се справяш сам и да следваш единствено и само своите интереси, без значение какви са последствията – и за околните, и за природата, и за страната, е като че ли най-успешната формула за бързо замогване, за финансов просперитет, за социална значимост и пр.

Като още по-модерна и социално извисяваща се възприе ролята на нихилиста, отричащ всичко създадено в България, определящ вносното като „качествено“, „страхотно“, „модерно“, а българските стоки като „демоде“ и „нискокачествени“. Не бе пропусната и българската култура, квалифицирана често като „некомерсиална“, а българската наука – безрезултатна и неконкурентоспособна.

Паралелно с това интересът към всичко „западно“ нарасна дотолкова, че привнесохме в българската култура и манталитет както положителни, така и доста отрицателни елементи. Пример за това са безбройните чуждици, навлезли вече трайно в българския език; проблемът с правописа на българските думи при много ученици, повлиян от писането на латиница на българските думи в интернет и в личната мобилна комуникация („иа“ вместо „я“, „шт“ вместо „щ“ и пр.); чуждите празници, които най-охотно празнуваме, без дори да знаем тяхното значение (например Св. Валентин съвпада като дата с българския празник Трифон Зарезан, но на този ден навсякъде могат да се видят червени сърца под различна форма, а никъде не може да се види символ на българския празник като например грозде, бъчва или каквото и да било, свър-

зано с лозарството). Немалко деца вместо да се казват Иван, Калоян, Николина, Цветелина, Цветанка и т.н., характерни за българския именник, са кръщавани с имана като Джон, Кевин, Патрик, Флориана, Никол и т.н.

Стигна се до „изтриване“ на българщината от душевността на българина“ (пак там).

И въпреки че „в началото на 21 в. не може да си позволим да бъдем архаични в разбиранията си за родолюбието“, такова какво то е било през Възраждането например, то не може и да не се запитаме „защо у нас отечеството се превърна в остаряла, забравена дума; в един едва ли не анахронизъм, а родолюбието в грях“ (пак там: 11).

Цяло поколение българи израсна, а настоящото поколение расте с нагласата, че трябва да отиде в чужбина, за да получи по-добро образование, да се реализира професионално и да живее по-добре. Изразът „българска работа“ е нарицателен за всяка зле свършена работа, а държавата ни се превърна в „моща“ за своите граждани. Българинът от патриот се стана емигрант, търсещ нова родина – за себе си и за децата си, разочарован от пълната морална, нравствена, културна, икономическа и ценностна разруха, обхванала страната ни в последните години.

Като още по-голямо наказание за България идват и разкази на български емигранти, които споделят потресаващи впечатления от срещите си с високообразовани българи, намерили реализация в чужбина, които дори не желаят да учат децата си на български език с надеждата това да ги спре да се върнат някога в страната ни.

За радост мнозина са и тези, които, реализирайки се „зад граница“, не забравят родината си, насърчават децата си да изучават българския език, да познават българския фолклор, традиции и култура. Такива родолюбиви българи създават българските културни центрове, училища и църкви по света, което спомага приобщаването не само на българите емигранти, но и на местното население.

Паралелно с това от направено проучване от Академичната лига за югоизточна Европа по проект „Предизвикателства на национализмите“ става ясно, че в страната ни е налице „латентен, ре-активен, български национализъм ... който тълкува себе си като морална кауза и се описва в морални категории: като „защита“ на изконните идеали и ценности“ (Кьосев, Ал., П. Кабакчиева и екип, 2007–2008).

Именно посоченото дотук дава ясни основания за значимостта и ролята на патриотичното възпитание за съвременните подрастващи – не само като част от системата за възпитание на децата, а и като част от националната политика на държавата.

Същност, цели и задачи на патриотичното възпитание

В съвременната визия за патриотично възпитание в условията на глобализиращ се свят трябва да бъде възприета на първо място хуманистичната идея – човекът като висша ценност, и после всичко останало – родолюбие, патриотизъм, което ще рече, че на първо място стои осъзнаването на биологическата еднаквост на хората (човешки същества с идентични биологични белези и функции) и едва след това различието помежду им. Според Л. Глас „мнозина са толкова заети да търсят различията помежду си, че пропускат да забележат колко много си приличаме всички ние... Като човешки същества ние имаме много повече прилики отколкото разлики: всички ние чувстваме, обичаме, изпитваме болка и радост, всички плачем“ (Глас, Л. Кажи го ... правилно, по: Чавдарова-Костова, С.. 2001: 64).

Въпреки това в исторически план различието в повечето случаи е причина за конфликти между народите. Наред със стремежите за завладяване на нови територии, заличаването на различието – било то религиозно, расово или идеологическо, е основен мотив за унищожителните войни в човешката история.

В наши дни „всеки опит за промяна на границите“ на която и да било държава може да бъде определен като „анахронизъм на епохата“ (пак там: 194). В културен план обаче нещата седят по съвсем различен начин. Достатъчно е да погледнем битието на съвременните деца, за да намерим отговорите на това твърдение, а именно: стил на обличане, културните продукти, културата на хранене на българските деца са еднакви или поне много подобни на тези на по-голямата част от децата в Европа и Америка. За това „унифициране на културите“ важна роля има бързият темп на развитие на икономиката, науката и технологиите, както и на индустриалните гиганти, чиито продукти могат да бъдат намерени в повечето държави по света.

Според В. Митер има „реална опасност от обезличаване на общности и загуба на национална идентичност, от смесване на култури, водещо до омаловажаване на традиции, загуба на ценности“ (Митер, В., по: Чавдарова-Костова, С., 2001: 189). Неслучайно и А. Жордан отбелязва, че „опитите да преодолеем националното, прибързано обявената за исторически изживяна необходимост на хората да усещат принадлежността си към конкретна общност – всички тези теории се провалиха“ (пак там: 193).

Именно затова съвременното патриотично възпитание цели **поддържане на различието** („В съдържанието на понятието различие се разполага идеята за нееднаквостта, другостта, нетипичността.“ (Чавдарова-Костова, С., 2010: 23), което до момента е било по-скоро причина за неразбирателствата между народите, **и определянето му като ценност**, като **бягство от културната унификация**, характерна за по-голямата част от съвременния свят.

Проучване, направено от Академична лига за югоизточна Европа, касаещо „Предизвикателствата на национализмите“ и оценяващо съвременната ситуация в България и „възможни рискове“ в социално и културно отношение, констатира, че „живеем в парадокс“ от гледна точка на факта, че „в момента, в който България се отваря към глобализационни процеси, присъединява се към Европейския съюз и нараства мултикултурният характер на нацията; във външна и вътрешнополитическа ситуация, в която всички официални политики са в посока граждански характер на нацията, либерална толерантност и човешки права ... се увеличава скритата ксенофобия на българското мнозинство“, намиращо израз в „латентен, ре-активен български национализъм“. Резултатите от това изследване показват, че „сред българското мнозинство ... идеята за нация и солидарността вече слабо се обвързват с милионен национален колектив и държава“, за сметка на което „Родното“ се е стеснило в посока фамилно и местно“. Нещо повече – „държавата се е „разцепила“ на „нацийки“ (семейства, родове, фамилни структури, корпоративни солидарности, мрежи, кланове, землячества, фамилни образования...)“, често приемащи се като „различни“, което е довело до констатацията, че „националната държава е загубила традиционния си хомогенизиращ потенциал и вече не е основен механизъм за създаване на обща солидарност и социална кохезия“ (Кьосев, Ал., П. Кабакчиева и екип, 2007–2008).

Стига се дори до заключението, че е невъзможна „реставрацията на традиционния патриотизъм“, при който „солидарността бива базирана на споделяно социално въображение, подкрепено от национална литература и национален исторически разказ“ (пак там).

Описаната ситуация се определя от авторите на горепосоченото изследване като благоприятстваща „политически манипулации“ и „неискрени“ употреби на патриотизма“ (пак там).

Изследването предлага „цели на една възможна реформа“, предполагаща „създаване на ново, съобразено със съвременните реалности, понятие за патриотизъм и идентичност“, което „на първо място ... да има включващ, а не изключващ характер: да показва как любовта или позитивните чувства към родното не са свързани с омраза към Другите...“. Това предполага и преодоляване на „основния емоционален ресурс на старомодния патриотизъм – усещането, че „отечеството е в опасност“, страхът, който се крие в понятия като „враг“, „друг“, „заплаха“... и „да се търси създаване на принадлежност политически колектив и проект за бъдещето („хора, които искат да живеят заедно“ по израза на Ренан)“. Наред с това е изразена и необходимостта от „създаване на паралелна, „европейска идентичност“, която да бъде съизмерима по значимост с българската, без да я отрича или да и се противопоставя“, с което да се постигне „модерна либерална представа за национална идентичност, базирана върху приемането на множество идентичности и роли на индивида, между които националната е една – важна, но не единствена“ (пак там).

В тази връзка патриотичното възпитание предполага **овладяване на знание за уникалността на собственият ти народ, на самия теб, като знание – част от знанието за народите по света, и за мястото на твоя народ и твоята култура – част от богатството на световната култура.**

По своята същност патриотичното възпитание може да се определи като **процес на целенасочено въздействие и взаимодействие между личността и социалната среда (държава, институции), в т.ч. училищни и извънучилищни институции (семейство, приятелски кръг, църква), за формиране на възгледи и представи за родина, народ, род, етнос, за тяхното място и значение в личната ценностна система, в света, както и мястото и ролята на всеки отделен човек в тях, с цел формиране на стабилна духовно-нравствена позиция на личността на основата на критичното съзнание и хуманистичното отношение към „своите“ (сънародници, родственици) и „другите“.**

Обект на научните изследвания и практика в областта на патриотичното възпитание могат да бъдат всички членове на дадена общност – народ/нация, регион, град/село, етническа или религиозна общност, а *предмет* – процесът на формиране на активна гражданска позиция и висок патриотичен и национален дух, основан на познание за общочовешките, националните и местните ценности и култури.

В този смисъл патриотичното възпитание естествено корелира с интеркултурното и светогледното възпитание от гледна точка на желанието за запазването на човечеството (като цяло), от една страна, и запазването на рода, етноса, народа (като негова неделима част) и всичко, на което той е носител (култура и традиции), от друга, с цел запазване на културното многообразие (чрез опознаване първо на своето и своите, което да улесни и разбирането на „другите“), и избягване на конфронтация от какъвто и да било характер. Тази идея намираме в „Обръщение за един по-хуманен свят“ на чл.-кор. Л. Димитров, в което той призовава: „...нека войните останат в Музея на историята ... а колосалните средства, изразходвани за тях и за възстановяване на разрушенията от тях, се използват за храна, здравеопазване и образование на децата, които са бъдещето на планетата, за подпомагане на социално слабите ... и в борба с престъпността, доколкото ще има такава“ (Димитров, Л., 1999: 7–8).

В контекста на казаното дотук е добре да се представят понятията, които имат пряка връзка с формирането на представи и отношения по принцип и в частност – касаещи патриотичното възпитание, а именно: *самосъзнание* (това, което знаеш и осъзнаваш като важно, значимо за себе си и което влиза в системата от възгледи и модели на поведение за самия теб) и *самоопределение* (как сам определяш себе си, към коя част от социума се причисляваш и какво е твоето място в него). Всъщност именно те също са основни понятия за патриотичното възпитание.

В психологическата наука „развитието на самосъзнанието е една от най-важните линии в установяването на вътрешния свят“ на индивида. „Процесите на самосъзнанието заемат централно място във формирането на личността, като в голяма степен определят способностите към саморегулация на поведението, имат водеща роля в самоорганизацията, самовъзпитанието и саморазвитието на човека и отразява „по специфичен начин“ отношенията, които се установяват между личността и „окръжаващата го действителност“, давайки ѝ „представа за неговото място“ в нея. „Една от главните функции на самосъзнанието е да направи достъпни за човека неговите мотиви и резултатите от неговите постъпки и така да даде възможност да се разбере какъв е той, да оцени себе си, като това ще го насочи към създаване на установка за самоусъвършенстване и саморазвитие“ (Николов, П., Н. Александрова, Л. Кръстев, 1993: 62).

Психологията определя самосъзнанието като субект „на функцията на „Аз“ и като „активно действено начало ... насочено към създаване на „Аз-образа“, „Аз-концепцията“, което е „важен фактор за детерминация на поведението на човека“ (пак там). Интересен пример за самосъзнание дава М. Грекова в своя научен труд „Ние“ и другите. Аз и Различието на другия“: „По-голяма част от групите, с които се идентифицирам, съществуват преди мен, изградили са се като такива именно групи преди моята поява в тях, преди моята идентификация с тях, имат като свои представите и образите за света, за самите себе си и за другите, а аз просто се оказвам техен член – било с раждането си, било с избора на професия, местожителство, работно място и т.н. – и приемам представите и образите, с които всяка от групите живее. И твърде малка част от групите аз съ-изграждам заедно с други в самия процес на тяхното формиране като особени групи“ (Грекова, М., по: Чавдарова-Костова, С., 2001: 115).

В контекста на патриотичното възпитание понятието „самосъзнание“ се свързва с търсене на отговор на въпроса „Кой съм аз и къде е моето място?“ в света (Семов, М., 1999: 15) или по-точно – да съзнавам кой съм и към коя общност принадлежа, поради което често бива използвано като аналогично на понятието идентичност предполагащо еднаквост, сходство, подобие, прилика.

Според Х. Селгиджиян-Георгиева: „Чувството за идентичност е времева променлива на разбирането и познанието за себе си. Осъзнаването на своята индивидуалност и единственост ... означава да се конструира едно минало, да се цени настоящето и да се проектират проекти-цели за бъдещето.“ Идентичността не може да се „конструира и да стане обект на рефлексия и оценка, вън от времето, вън от промените и благодарение на промените“, поради което „в реалистичния и верен отговор на въпроса „Кой съм Аз?“ Аз-ът се поставя за разглеждане и оценка в едно настояще, в което винаги са включени

неговото минало и бъдеще“ (Селгиджиян-Георгиева, Х., 1998: 22). Описвайки „различни стратегии“ и разкривайки „механизмите, благоприятстващи изграждането на чувството за идентичност“, Селгиджиян-Георгиева констатира „определена дистанция между идентичностите“, които изграждат личността – „социалният актьор и същността на неговото екзистенциално Аз“, което налага „съществуването на два вида идентичности: дълбоко екзистенциална, която изгражда континуитета на личността, и съвкупност от различни социални идентичности, които тя прави свои по време на живота си“ (пак там: 43).

В научната литература и в ежедневните комуникации между хората понятието „самосъзнание“ се използва предимно в контекста на определянето на етническата принадлежност и произход на личността, наричано още етническо самосъзнание. „Етническият произход и етническото самоопределение са в постоянно взаимодействие и взаимозависимост. Съвпадането им носи безпроблемност за съществуването на общностите, тъй като идентичността се основава на произхода и намира външната си изява чрез самоопределението“ (Чавдарова-Костова, 2001: 201).

Употребата на понятието „идентичност“ се налага при „дефинирането на себе си като компонент на съответно ... общество“. Такива са случаите, в които трябва да се определи гражданската идентичност, която според Ф. Габо е „особено усъвършенства темата за гражданството“, позволяваща на „представителите на дадено малцинство поставянето на ударение върху разликата между „техните оригинални ценности и стил на живот“ от тези, които характеризират мнозинството, „и все пак, в същото време признанието, че има много общо, което те споделят с тях“ (пак там: 80).

Понятието „национална идентичност“ се използва при определянето на принадлежността към определена нация.

„Важен маркер на идентичността е начинът, по който представителите на някои общности се самоназовават.“ Според Чикхейи в самоназванието/самоопределението се включват два елемента: „единият обикновено обозначава етническата, а другият – националната или регионалната идентичност“. Например – косовски албанци или албанци от Косово, турци от България или български турци. „Поставянето на етноназванието пред регионалната или националната принадлежност показва, че в съзнанието на индивидите или групите е от първостепенно значение. В обратния случай регионалната или националната принадлежност играе съществена роля в идентичността на общността. Заместването на националната идентичност с регионална показва, че общността се идентифицира с региона, а не с държавата, в която живее“ (Чекхейн, Л., 1995: 133).

Цитирайки Българската национална доктрина, С. Чавдарова-Костова разглежда понятието „националност“ като „идентичностната принадлежност към определена нация“ (Чавдарова-Костова, С., 2001: 204), посочвайки текст

от Българската национална доктрина, според който националността „установява къде принадлежи човек или къде другите смятат, че принадлежи. То определя мястото, където си „у дома“, независимо дали е страна, област, махала или просто лоното на групата. Това е мястото, където човек живее или му се разрешава да живее – физически, емоционално, психологически, и то ни подкрепя и по някакъв начин ни оформя независимо как се променяме или колко надалеч се придвижваме“. Националността „осигурява на индивида сигурността (физическа и емоционална), която може да създаде в забележително несигурния и опасен свят“ (Българска национална доктрина „България през двадесет и първи век“ 1997, по: Чавдарова-Костова, С., 2001: 204).

В контекста на казаното дотук като основни задачи на патриотичното възпитание могат да бъдат определени:

1. Формиране на етническо самосъзнание/идентичност на основата на ценностите, културата и „пренесени от старата родина, религиозни вярвания и чувства“ на конкретния етнос (Семов, М., 1999: 90).

2. Формиране на гражданско самосъзнание/гражданска идентичност на основата на правата и задълженията, заложили в законите на държавата.

3. Формиране на национално самосъзнание/национална идентичност на основата на националните ценности (система от морални ценности, „съществуващи в културните, семейните, социално-историческите и религиозните традиции“ на народа, „предавани от поколение на поколение и обезпечаващи успешното развитие на страната в съвременните условия“) и обща историческа съдба, намиращи израз в „споделяната от всички граждани представа за своята страна“ и чувството за принадлежност към нея и нейния народ (Данилюк, А. Я., Кондаков, А. М., Тишков, В. А. , 2009: 7–8).

4. Формиране у подрастващите на способността „да упражняват правото да бъдат различни ... т.е. да бъдат активни „носители“ на различност, което предполага ... позитивно самовъзприемане на „собствената различност“ (Чавдарова-Костова, С. , 2010: 30).

Решаването на тези задачи цели постигането на силен патриотичен дух и високо национално самочувствие, намиращо външен израз в активната гражданска позиция на личността.

Силен патриотичен дух, национална гордост, ясно национално самосъзнание, високо национално самочувствие, национално достойнство могат да бъдат определени желателният краен резултат от разумното и научно обосновано патриотично възпитание, както и гаранция за преодоляване на проявите на нихилизъм (във вътрешнодържавен план) и национална малоценност (в международен и глобален). За високо национално самочувствие говорим тогава, когато е налице „особено емоционално състояние на националния дух, което отразява удовлетвореност от духовните и материалните постижения на нацията – плод на личния или колективния труд, талант и интелект на цяла-

та нация“ (Българска национална доктрина „България през двадесет и първи век“. Научен център за българска национална стратегия, 2008).

Националната гордост е „външна проява на националното самочувствие“, намираща „отражение в поведението на индивида или цялата нация“ и „е закономерна, когато произтича от реални лични и национални постижения“ (пак там).

В националното достойнство намира израз „самоуважението на нацията и на нейните членове, основано на добродетелите и постиженията, благодарение на които е заслужено и уважението на другите нации. То е „право на проява на всички български граждани и държавници, политици, общественици, църковници и военнопочетници“. Богатото ни историческо минало и култура „ни дава основание да имаме високо национално самочувствие и да се гордеем, че сме българи“ (пак там).

Може да се каже, че модерният национализъм е предпоставка за формирането на националното самочувствие, достойнство и гордост, за постигането на които е необходим патриотизъм – „любовта към земята на дедите ни, на която сме родени (Родина, Отечество, Татковина)“, родолюбие – израз на „любовта към семейството, рода, нацията, които са носители на националното самосъзнание (национална идентичност), на националната ценностна система и историческата памет, „държавност – защита на националната държава и нейните институции, тяхното нормално функциониране съгласно Конституцията на страната и уважение към лицата, които ги оглавяват“ и „национална демокрация“ – „равнопоставеност на гражданите независимо от тяхната етническа, религиозна принадлежност пред законите на страната“ (пак там).

Функции на патриотичното възпитание

Изхождайки от социалните функции на възпитанието като цяло, могат да бъдат определени и функциите на патриотичното възпитание (Чавдарова-Костова, С., В: Възпитанието като социален феномен. Теория на възпитанието, 2005: 66–77), което ще позволи ясното открояване на „вътрешноинтеграционните връзки“ между патриотичното възпитание и „други понятия в педагогическата наука, по-конкретно – в теорията на възпитанието“ (пак там: 78), а именно:

„Адаптационна функция“ – ако приемем, че „адаптирането към живота на едно общество се приема като основно очакване, насочено към възпитанието, то адаптационната функция на възпитанието може да бъде разглеждана като негова основна функция“. В контекста на патриотичното възпитание и очакванията, които му с е възлагат, може да се каже, че ако „всяко ново поколение чрез усвояването на социален опит осъществява процес на приспособяване към вече съществуваща ценностно-нормативна система на дадено общество“ (пак там, с. 60), то патриотичното възпитание има за цел да приспособи

индивида към общността именно чрез приемането на конкретната ценностно-нормативна система и нейното предаване през поколенията, което да „формира социалните качества“ на човека и да го превърне в част от съответната общност. В тази си функция патриотичното възпитание се осъществява чрез различни училищни и извънучилищни занимания, като например краеведски кръжоци, в които се практикува т.нар. *Pedagogie patrioimoin* – „педагогика на и чрез местното културно наследство“, интегрираща „широко образователно-педагогическо, възпитателно-професионално-интегриращо сътрудничество на училището и всички местни историко-културни, географско-регионални, професионално ориентирани, художествени, общински институции за формиране на младите хора“ (Рашева-Мерджанова, Я., З. Дечев, 2010: 90).

„Социализиращата функция“ на патриотичното възпитание се изразява в усвояването на обществени роли като гражданин на държавата, гражданин на населеното място, част от определена етническа или религиозна общност и пр. Това се случва в училището посредством училищното възпитание „чрез изучаване на конституцията, на други основни правни закони, запознаване с различните държавни институции, формите на политическо управление, акцентирание върху категориите дълг, съвест, отговорност и пр., посредством специфични форми, методи и средства – училищен парламент ... организация и провеждане на избори в училище и пр. (Чавдарова-Костова, С., 2005: 67).

Немалка е ролята в това отношение на семейството, религиозната общност и извънучилищните организации. Осъществяването на патриотичното възпитание в семейната среда е от особено важно значение, тъй като поведенческите модели и нравствените примери на родителите се възприемат несъзнателно от децата. Отношението на тези, които имат възпитаваща функция в семейството, към патриотизма и патриотичните идеи е от особена важност и значимост при формиране на възгледите на младия човек. Действията, възгледите и постъпките на възпитаващия обаче за съжаление нерядко се разминават със знанията и възгледите, формиращи в училището или проповядвани в храма. Подобен род противоречие откриваме в „родителския нихилизъм“, който се изразява „както в отрицанието на обществените норми, така и в облеклото, притежаваните вещи (само чуждо производство), „любимите“ музика и изпълнители, филми и артисти, в маниерите, в предпочитаните за общуване семейства (били в чужбина или единият от тях работещ зад граница), във вербалното общуване (използването на чуждици или думи и цели изречения на чужд език), в подбора на местата за годишен отход и др.“ (Петров, Г., 1998:16).

Това от своя страна води до объркване в нравствената система на възпитавания, често и до изпадане в посочените крайности.

„Превантивна функция“ – „възпитанието в тази своя функция се проявява като предпазващо от развитието в негативна посока, проявления на което са ... дейности, насочени срещу добруването на другите и себе си в общество-

то“ (Чавдарова-Костова, С., 2005:68). Погледнато през призмата на патриотичното възпитание, превантивната му функция се изразява в предпазване от развитие в негативна посока на разбирането за патриотизъм, което да доведе до „изпадане в някои крайности, носещи нехуманни, нетолерантни характеристики“ като:

- **„примитивния, вулгарен, агресивен национализъм**, противопоставящ и разделящ народите, претендиращ за превъзходство на една култура над друга“ и целяща единствено асимилация“ (Нешев, К., 1997: 78);

- **„насилствена асимилация“**, чиито основания произлизат от „идеята за превъзходство на доминиращата етническа група и ... хомогенност на държавата“, осъществявана чрез натиск „върху етническите групи, с цел да се откажат от етническата си принадлежност и култура е полза на доминиращата етническа група“ (Българска национална доктрина „България през двадесет и първи век“ 1997, по: Чавдарова-Костова, С., 2001: 199);

- **„сегрегация“**, предполагаща изолиране на малцинствените групи в гета или определени райони – „политика, която за съжаление и днес продължава да се прилага в редица държави“ (пак там);

- **„национален екстремизъм“** – „разглеждан като проява на лошо национално възпитание, при което националната гордост преминава в надменност и пренебрежително отношение към представителите на други етнически групи или нации, намиращ се в основата на международната неприязнь, ксенофобията... и нерядко се трансформира в агресивно поведение“ (пак там);

- **ксенофобията** – „омразата и страха от чужденеца“ и всичко чуждо. Подобен род негативни проявления могат да бъдат наблюдавани както към емигранти в дадена държава, така и към етноси и култури, които отдавна съжителстват с приетата за доминираща. Недвусмислен пример за ксенофобия са гоненията и геноцидът на евреите през Втората световна война;

- **шовинизъм** – термин, произхождащ от съпътстващото подчинение на френския войник Никола Шовен към Наполеон Бонапарт, с който се обозначава крайният – съпътстващ, безразсъден – патриотизъм, изразяващ се в злонамереност и омраза към която и да е друга етническа група, прерастващи до „необосновани претенции или заграбване на територии и население, които никога – нито правно, нито политически, нито етнокултурно – не са принадлежали на дадена нация или държава“ (Българска национална доктрина „България през двадесет и първи век“ 1997, по: Чавдарова-Костова, С., 2001: 200).

Не по-малко лош признак за неправилно, а защо не и за липсващо патриотично възпитание, е **нихилизъмът**, който е другата крайност на патриотичното възпитание. Той се изразява в „отчуждение и отказ от принадлежност към нацията и нейната ценностна система (пак там: 23–24), „нежелание и дори срам да се идентификация с националната култура, история и бъдеще“ (пак там: 80).

В посоченото дотук се открива и необходимостта от другата функция на патриотичното възпитание, **„корекционната“**, която произтича от самото „значение на думата корекция – поправяне“ (Чавдарова-Костова, 2005, В: Теория на възпитанието, С., 2005: 69). Необходимостта от поправяне/корекция в конкретния случай се появява тогава, когато поради „недостатъчно добре осъществена превантивна дейност“, се проявява „зависимо поведение, явяващо се резултат от някакъв тип „компенсиране“ на неудовлетворени потребности“ в социалната среда, пример за което е движението „Скинхед“, „чиито първи проявления в България са през 1990 г., когато са регистрирани и първите нападения над чужди граждани, пребиваващи в България“. Членовете му го определят като „националистическо младежко движение“, „неонацистско движение без формална (официална) идеологическа окраска“ (Петров, Г., 1998: 217).

С други думи – патриотичното възпитание в този случай има за задача да коригира нежеланите последствия от нехуманното разбиране на понятието „патриотизъм“, подчертавайки негативите върху представата за страната и народа ни и в глобален, и в персонален, върху отделния индивид, план.

Обединяваща функция. Според С. Чавдарова-Костова „тази функция на възпитанието има два основни плана на проявление – по вертикал и по хоризонтал: в контекста на отношението история–настояще–бъдеще и в рамките на съответното настояще на обществото (на микро- и макроравнище)“ (Чавдарова-Костова, С., В: Теория на възпитанието. С., 2005: 71).

Съотнасяйки тези проявления към патриотизма и патриотичното възпитание, можем да кажем, че по вертикал „понятието патриотизъм съдържа в себе си идеята за родовия корен, с когото понятието минало естествено се асоциира, идеята за принадлежността към родовия корен, което вече предполага настоящето, както и идеята за почитта към родното място, която изисква то да бъде съхранено, опазено, т.е. да остане в бъдещето“ (Чавдарова-Костова, С., 2001: 191).

Според А. Пероти самото понятие „патриотизъм като идея“ предполага „обединяването на хората около общият родов корен“ (Пероти, А., по: Чавдарова-Костова, С., 2001: 190). В реализирането на тази идея и в контекста на настоящата тема ползата и помощта на фолклора е безценна от гледна точка на „колективността“ като негов „основен белег“ и че „още при възникване на отделни произведения от музикалния фолклор се проявява колективното начало“ (Литова-Николова, Л., 1988: 9). Най-видимо е това в танцовия фолклор, където дори индивидуалните изпълнения са част от общия танц, който се изпълнява от много хора, хванати за ръце, на леса, под ръка и т.н. „Немалка част от танците са свързани с народен обичай или култова религиозен обред“, което обединява изпълняващите го освен по родови, етнически и по религиозни черти (пак там).

Обединяващата функция на патриотичното възпитание може да бъде открита и в идеята за националната принадлежност и нейното разбиране. Са-

мата нация по своята същност е „единна общност, изградена от различни родови корени“. „Доколкото патриотичното възпитание акцентира върху родовия корен“ и корелиращото с него понятие „етническо самосъзнание (идентичност)“, имащо отношение към етноса, то възникването на въпроса „към формирането на кой тип самосъзнание ще има ориентация“ патриотичното възпитание – етническо или национално, е съвсем естествен.

Традиционното разбиране за национална идентичност третира „връзката на индивида с нацията като принадлежност“, което предполага „органична връзка между индивид, род и народ“ и трудното приемане „в националната общност на Другите, в чиито жили тече различна кръв, които могат да изповядват друга религия и имат различен от мнозинството майчин език“ (Кръстева, А., по: Чавдарова-Костова, С., 2001: 206), каквито са етническите малцинства. Така, от едната страна, е „идеята за общото, символ на което е държавата или нацията, а от другата страна – идеята за единичното ... представител на което е етносът, различната от мнозинството група“.

Алтернатива на това схващане дава А. Имамов в интервю за в. „Сега“, подчертавайки, че „на етническите, религиозните и езиковите малцинствени групи в България трябва да се гледа като на неразделни части на едно цяло, а не като на отделни, сепарирани обществени структури, които представляват някаква въображаема заплаха за българската нация. Националната идентичност не е равна на етническа и религиозна идентичност. Нужно ни е ново, съвременно качество на интеграция на българското общество, което да отговаря на новите европейски и световни реалности. От гледна точка на тези реалности архаични и опасни са шовинистичните опити да се противопоставят религиозните общности в България. В тази страна все още има хора, които мислят, че всички конфликти между хората са на религиозна основа. Подобна констатация е достойна за съжаление, защото тези хора не са направили нито крачка в посока на съвременното човешко мислене от времето на баба Цена от „Иде ли“ на Иван Вазов, която, гледайки пленените сръбски войници през 1885 г., възкликва учудено: „Все божи християни... Ама защо ли се биха?“ (Имамов, А., 2006).

Именно тук намираме най-ярко проявлението на обединяващата функция на патриотичното възпитание, изразяваща се в разбирането, че „наличието на етноси в рамките на една държава не може да бъде пренебрегнато“, така както и че „общото е сума от единици, които го изграждат, но тези единици могат да бъдат различни по своя характер, без това да пречи на общото да е общо“. Самият факт, че „етносът ... е колективен субект на патриотичното и националното възпитание – както в рамките на съответната държава, така и извън нея в качеството си на диаспора“, трябва да бъде взет под внимание „при изграждането на стратегията за национално възпитание“, което да обогати „самото съдържание на понятието патриотично възпитание, което е

по-голямо по обем“ (Чавдарова-Костова, С., 2001: 205), защото „наличието на дух на толерантност в отношенията“ между отделните етнически и религиозни групи в обществото е „необходима предпоставка за благоденствието на „общото“ (държавата, нацията), което е в основата и на „новата национална етика“, представена в българската национална доктрина „България през двадесет и първи век“ (пак там: 206).

В помощ на тази идея е структурирано и учебното съдържание в училищата, а именно: при изучаването на официалния и родния език „се предават знания“ не само за богатството на самия език, но и за ролята му на обединител както на отделната общност, така и на нацията, което от своя страна спомага да „се формира народностното съзнание“ (Петрова, Е., 1999, по: Чавдарова-Костова, С. 2001: 218).

Уроците по история (неслучайно наречени „уроци“ – б.а.) дават знания за миналото на народа и за значимостта на неговото единство и непреклонност през вековете; учебното съдържание по география разкрива единството на природни и културни особености, съставляващи нашата държава; в тематичното съдържание по музика се изучават песните и традициите на етносите в страната ни, на синкретиката между древните култури, допринесла за богатството на фолклора и културата ни, в часовете на класа „като подходящи за реализиране на задачите на патриотичното възпитание“ са теми като: „Моето родно място. Какво знаем за него от разказите на моите близки“, „Моите прародители“, „Миналото на моето родно място“, „Колкото различни, толкова и еднакви“ и т.н. (Чавдарова-Костова, С., 2001: 219); в заниманията по свободноизбираеми предмети (СИП) децата правят краеведски и етнологички проучвания и т.н.

Компенсаторна функция. „В сферата на възпитанието компенсацията (изравняването, възстановяването) има различни по характер проявления“ (Чавдарова-Костова, С., Възпитанието като социален феномен, В: Теория на възпитанието. С., 2005: 69). Компенсаторната функция на патриотичното възпитание до голяма степен произтича от естествената потребност на човека да възприема общността, на която самият той е член, на висотата на големите, изявените, достойните общности – народи/нации. Своеобразно олицетворение на тази потребност са думите на Вазов, че „и ние сме дали нещо на света“, че народът ни „голям е той бил и пак ще да стане“ (Вазов, И., 2004: 16).

Известният познавач на българската народопсихология М. Семов отбелязва, че „компенсаторни механизми“ се наблюдават при „малките народи по отношение на големите. По правило, уточнява той, историята им е твърде често прегероизирана, наситена със самовнушение за тайно и явно величие. То се просмуква в народното творчество и в митологията (всичко, което знаем за Крали Марко, има такава компенсаторно-родолюбива функция)“. Въпреки че не отговарят на „историческата истина“, те задоволяват „народната потребност от силни примери, личности и съдби...“ (Семов, М., 1999: 168).

Подобно явление се наблюдава и при патриотичното възпитание в епохата на социализма, когато компенсаторната функция намира израз във всяко политическо изказване или прочувствена реч.

Въпреки че патриотичното възпитание цели изграждането на висок патриотичен дух, национална гордост, национално самосъзнание, национално самочувствие, национално достойнство, в съвременните условия компенсаторната функция е желателно да бъде избягвана, тъй като „свръх-емоционалният Вазовски модел на „гордост и срам“ на травматичните пулсации между свръх-позитивни и свръх-негативни чувства“ създават у привикналото вече с „културни хибриди“ и мобилност младо поколение усещане за принадлежност към „вековен и травматичен историко-културен колектив, към който съдбовно и фатално принадлежиш“ (Кьосев, Ал., П. Кабакчиева и екип, 2007–2008).

Основание за **диференциращата функция** на патриотичното възпитание може да бъде най-добре открита в твърдението на Р. Балион, че разнообразието в обществото „никога няма да изчезне“, тъй като „истинската демокрация предполага неговото присъствие“ (Balion, R. La bonne école, 1991; по: Рашева-Мерджанова, Я., З. Дечев, 2010: 72). В контекста на патриотичното възпитание подчертаването и дори насърчаването на различието е основание за диференциране между културите на всички нива – етническо, местно, регионално, национално, глобално.

- В глобален план патриотичното възпитание във всяка държава цели да формира своите граждани „съобразно намерението да запази, да съхрани своята културна идентичност посредством знания за родната история, география, език, култура“ (Чавдарова-Костова, С., 2005: 72).

- На национално ниво „всяка нация провежда своята културна политика, съответстваща на културното ѝ наследство, което предава от поколение на поколение чрез колективната памет“ (пак там).

- В рамките на отделните етнокултурни общности патриотичното възпитание се основава на културата на съответния етнос и цели запазване и предаване на традиции и ценности, подчертаващи специфичността му.

На семейно ниво диференциращата функция се проявява особено силно. Ако приемем твърдението на Ф. Вернън, че насърчаването „на интелектуалния прогрес и интерес към образованието“ се наблюдава, „когато изкачваме социално-икономическата скала“, то същото може да бъде съотнесено и към патриотичното възпитание. „Най-висок относителен дял на тези, които изпитват национална гордост от българската история, е сред хората с висше образование ... а най-нисък – сред хората без образование ... и с начално образование (Чавдарова-Костова, 2001: 222). Това говори, че семействата с по-висок образователен статус разговарят значително повече за историята на държавата, на своя род, коментират съвременните политически и икономиче-

ски събития, което спомага формирането на светогледа и нравствената позиция на детето.

Не може да бъде отречен и фактът, че именно в семейството най-често бива насърчаван и нихилизмът, който е и една от основните пречки пред патриотичното възпитание.

Диференциращата функция на патриотичното възпитание може да бъде открита „и в рамките на институционализираното обществено възпитание“. Освен че е призвано да отговаря на нуждите на обществото, а именно „да произвежда ... интелектуални, професионални и социални компетентности“, то трябва и „да промени тези, които формира съобразно различието (разнообразието)“ чрез „структуриране на образователната система по отношение на формирането на разнообразни училища, адаптирани спрямо спецификата на способностите и интересите на децата“ (Чавдарова-Костова, С., 2005, В: Теория на възпитанието. С., 2005: 73). Такъв род училища например са тези със засилено изучаване на езиците на религиозните или етническите общности. В тях, наред с общообразователните предмети, предвидени за изучаване в съответната образователна степен, няколко пъти седмично учениците получават знания за езика, базирани на традициите, културата и историята на съответната общност.

Диференциране откриваме и в някои от темите за часа на класа, свързани с религиозните, етническите или расовите различия, които целят даване на знания и формиране на възгледи, касаещи както патриотичното, така и интеркултурното, светогледното, нравственото и правното възпитание.

В извънучилищните занимания диференциращата функция се откроява в програмите на детските центрове и центровете за работа с деца, насочени към изучаване на фолклора на етносите. Под формата на клубове по народни танци, народни занаяти, изучаване на фолклорни инструменти и краеведски проучвания подрастващите, запознавайки се с особеностите на фолклора и традициите на етносите, се научават да разграничават кое явление, музика или предмет от бита за кой етнос е характерен, поставяйки паралел между „своя“ и „другите“ на основата на откритите прилики и разлики. Участието на децата в подобни занимания дава възможност за повече интеркултурно общуване, благодарение на което децата, освен че откриват достойнствата на „своята култура“, се запознават и с „чуждата“, научавайки колко много общо имат хората помежду си.

Диференциация в контекста на патриотичното възпитание може да бъде открита и в информацията, изучавана в училищата към религиозните храмове. Самата разлика в религиозните възгледи предполага и разлика в моралните и духовните послания, и в начина на тяхното усвояване.

Ограничаващата функция на възпитанието се изразява в поставяне на граници на децата от страна на възрастните, целящи постигане на „самоконтролиращо се поведение, предпоставка за което е формирането на чув-

ство за отговорност и способност за разбиране на причината и следствието“ (Чавдарова-Костова, С., 2005, В: Теория на възпитанието. С., 2005: 74). Границите, поставяни при възпитанието, по принцип целят опазване на „физическото и психическото здраве на децата“ (пак там). При патриотичното възпитание ограниченията/границите са налице тогава, когато знанието за културата на етноса цели предпазване на съществуващите морал, традиции и ценности от привнасянето на елементи от чужди култури, нетипични за общността.

Ограниченията при патриотичното възпитание се проявява особено силно тогава, когато се изисква следване на морала и съобразяване с моралните норми на съответната общност, предполагащи носене на определен вид облекло, спазване на определен вид поведение, хранене и хранителен режим, имащи отношение към нравствените норми и морални принципи, наложени в съответното общество. В този смисъл патриотичното възпитание донякъде възпрепятства **прогресивната функция** на съвременното възпитание на децата, което до голяма степен е пряко свързано, от една страна, с технологичния прогрес на човечеството, и от друга – със съвременната визия за патриотично възпитание, целяща да се „де-териториализира“ усещането за принадлежност, да се разшири понятието за нация за всички български граждани“, с което да се „култивира внимание към мобилността и културните хибриди, пресечните точки между етнически и религиозни наследства ... породени от глобализационни процеси“ (Кьосев, Ал., П. Кабакчиева и екип, 2007–2008). Тази функция е противовес и на другата, **консервативната функция** на патриотичното възпитание, изразяваща се в намерението „да съхрани, да запази съществуващите“ в общността „традиции, натрупаното богатство от материален и духовен ... опит“ на етноса (Чавдарова-Костова, С., Възпитанието като социален феномен. В: Теория на възпитанието. С., 2005:75).

Точката на пресичане при тези последни три функции може да бъде открита в социалното наследяване, явяващо се „най-важен елемент за прогреса на човечеството“, с помощта на което се осъществява „непрекъснатост на социалната еволюция на обществото“, базирано на „натрупване, използване и обогатяване на социално-историческия опит при всяко следващо поколение“ (Дубинин, 1985, по: Чавдарова-Костова, С., 2010: 76).

Патриотичното възпитание е основен фактор в процеса на запазване и предаване на културното наследство на общностите. Макар и с изявено консервативен характер то играе своята важна роля при **запазване на културното многообразие** на всички равнища в глобализиращия се свят и **спомага реализирането на хуманистичните идеи на възпитанието по принцип**. Основанията за неговата значимост „могат да бъдат открити в съдържанието на националния идеал“ (Чавдарова-Костова, С., 2001: 192), изразен в националната ни доктрина.

Българската национална доктрина „България през двадесет и първи век“ е „система от официално възприети възгледи и принципи за историческите стремежи на българската нация и държава; перспективите и целите...; пътищата и средствата, чрез които се осъществяват българският национален идеал и националните ни интереси“. Тя „отразява опита, зрелостта и целенасочеността на нацията“, „осмисля заветите на поколенията, анализира настоящето, прогнозира и планира бъдещето на своето развитие“. За нейното утвърждаване и осъществяване се „изисква национално съгласие“, което да спомогне постигането на „българския национален идеал и произтичащите от него национални интереси“, за осъществяването на които е необходимо разработването на „национални стратегически програми (съпътстващи доктрини)“, определящи „поведението на държавата и нейните институции във вътрешната и външната политика за дълъг период от време“ (Българска национална доктрина „България през двадесет и първи век“, С., 2008, Общи положения).

Националният идеал, съдържащ се в националната доктрина, е „концентрирана и конкретизирана визия на българската национална идея за бъдещето на България“ и „представлява стратегическата цел“, която ... желае да „постигне в определено бъдеще“. Тъй като възниква „на определен етап от развитието на нацията“, той „е динамична категория“, имаща „комплексна конструкция“ и „се актуализира в зависимост от належащите потребности на времето“. Поради това „идеалът включва политически, геостратегически, стопански, етнодемографски, културни, екологични, хуманитарни“ и свързани с „национална сигурност (вътрешна и външна)“... аспекти от живота и стремежите на нацията. Те се степенуват и подреждат в конструкцията му в зависимост от нуждите на конкретния исторически момент“ (пак там).

За да бъде постижим, националният идеал трябва да бъде „реалистичен“. В противен случай „се превръща в блян“ (пак там: 6).

В периода на Възраждането България формулира „три национални идеала“, от които първите два да реализира:

- а) „независима българска православна църква и българско просвещение;
- б) национална свобода и собствена държава;
- в) Обединена България“.

В наши дни националният идеал „изисква осмисляне по нов начин на заветите на нашата история, на реалностите на настоящето и на надеждата и вярата в бъдещето на България“. Съвременният национален идеал е „Свободна, независима, демократична и благоденстваща България – духовна обединителка на българската нация и опора на българите по света!“. Той произтича от „националния девиз – „Съединението прави силата“, изразяващ ... че „единни, ние сме силни, уважавани и достойни членове на Обединена Европа“ (пак там).

Носител на „прагматичното начало“ на националния идеал са *националните интереси*. Те са „главна движеща сила на нацията и държавата“ и „стоят в основата на националната и държавната политика“. Отразващи „колективната необходимост на нацията“, те изразяват „историческите стремежи за непрекъснато нарастване на материалното и духовното богатство на нацията“ и засягат „политически, икономически, етнодемографски, културни, екологични, социални, образователни, хуманитарни, военни, геополитически и др.“ аспекти, касаещи нацията и държавата.

„Правилното формулиране и осъществяване на българските национални интереси означава:

26.1. Освобождаване от комплексите за:

- национална малоценност;
- малка страна;
- патернализъм на Великите сили;
- етнически синдром.

26.2. Изграждане у поколенията на воля за постигане на целите на нацията.

26.3. Издигане на националните интереси над вътрешнопартийните, корпоративните и религиозните пристрастия.

26.4. Постигане на приемственост и последователност при осъществяване на националната политика.

26.5. Проявяване на реализъм и прагматизъм при осъществяването на националните интереси.

26.6. Уповаване преди всичко в собствените си сили и способности“ (пак там: 9).

Основни приоритети на българската национална доктрина са националните интереси, свързани с „националното възпитание на българската нация“, които целят изграждането на „хармонично развити личности ... с чувство за принадлежност към българската нация, любов към всичко българско ... носители на българската историческа памет“ (пак там: 16). За постигането на тази цел е необходима „програма за национално възпитание“, която „да изгради и утвърди ... модерния български национализъм и новата национална етика“.

В българската национална доктрина „България през двадесет и първи век“ модерният национализъм се разглежда като „искрена и дълбока привързаност към идеологията и философията на нацията, към националната ценностна система и националната държава“, провокираща „активно и градивно състояние на националния дух и съзнание“ и целяща „постоянно отстояване на националната идея и националния идеал“ (пак там).

В последното десетилетие понятието „национализъм“ бе натоварено с „несправедливи заклинания и обвинения“ и „преднамерено се отъждествяваше ... с националсоциализма – нацизъм, и социалното национално движение

– фашизъм и др.“, което доведе до „деформирана представа за същността на понятието“. Именно поради това „много млади хора, интелектуалци, политици и днес се страхуват да го използват или, ако се наложи да го споменат, влагат в него само отрицателен смисъл“.

В националната ни доктрина се отбелязва, че е необходимо „със средствата на науката понятието национализъм да се очисти“ и разграничи „от мутантната (уродливата) форма на национализма – „агресивния национализъм“, който „се проявява в три разновидности:

- национален екстремизъм – националната гордост преминава в надменност и пренебрежително отношение към представителите на други етнически групи или нации. Стои в основата на междунационалната неприязън, ксенофобията, конфронтацията и нерядко се трансформира в агресивно поведение, което се изключва от закона;

- расизъм – човеконенавистничество (ненавист към различните раси, етнически общности и нации);

- националшовинизъм – демонстрира се с претенции за заграбване на чужди територии и население, които никога – нито исторически, нито правно, нито политически, нито етнокултурно – са принадлежали на завоевателя“ (пак там).

За постигане на „новото нравствено поведение на нацията“, намиращо израз в „толерантно отношение между членовете на нацията, независимо от техния етнически произход, религиозни и политически възгледи, професии и обществено положение“, се налага утвърждаването на новата национална етика. Тя предполага:

- „отказ от злепоставяне на едни от други членове на българската нация чрез епитети, компромати или други средства, уронващи личното достойнство;

- отказ от поставяне интересите на отделните обществени групи, организации, партии или икономически групировки над интересите на нацията и държавата;

- демокрация, основана върху равноправност и равнопоставеност пред законите на държавата;

- плурализъм, който не превръща различията в източник на конфронтация;

- национализъм, поощряващ интеграцията на различните етнически групи като единствено разумна форма на национално единение;

- уважение към националните институции и към лица, които ги представляват;

- грижа за всички българи по света, за да чувстват опора в своята Родина;

- уважение към народите на нашите съседни държави независимо от съществуващите в миналото и днес противоречия;

- широка интеграция с Европа при запазване на културната самобитност на нацията и държавата ни“ (пак там: 17).

Обхватът на българските национални интереси напълно съвпада с този на патриотичното и националното възпитание, а именно – „поддържането на националното самосъзнание на българите“ в „територии, населени с българи, в и извън държавните ни граници, в които се изповядва българската национална ценностна система“ (пак там: 8).

Тъй като „България е майка на всички българи, независимо къде живеят и чии граждани са те ... защитата и духовното обединение на българите по света е приоритетен национален интерес“. Това се отнася за „българите, живеещи в територии, съседни на нашите държавни граници“, които са останали на чужда територия поради различни политически обстоятелства, както и за българите по света, с които „българската държава поддържа тесни връзки“ и на които „съдейства за откриване на нови земеделски организации, читалища, училища ... издаване на български вестници, списания, както и осигуряване на сателитна телевизионна трансляция и връзка чрез Интернет“, стипендии на деца на българи, живеещи извън страната и следващи в наши средни и висши училища. От друга страна, „България улеснява и подпомага всички българи, живеещи извън държавните ѝ граници, да получат българско гражданство“ и „активно защитава националните“ и гражданските има права, „както и техните културно-просветни и политически организации“ (пак там: 21–22).

Според Ив. Т. Иванов „без национална доктрина няма силна нация и силна държава, защото конституцията и законите сами по себе си са със хартия, ако зад тях няма воля да се изпълняват. В този смисъл националната доктрина е изявена воля на нацията да съществува по определен, исторически възникнал културен модел и закон“ (Иванов, И. Т.).

В заключение можем да кажем, че без патриотично възпитание не би било възможно практическото приложение нито на националната доктрина, нито на какъвто и да било друг държавен документ, касаещ правата и задълженията на гражданите. От представително изследване, поръчано от Делегацията на българските социалисти в Европейския парламент, става ясно, че в момента „два пъти повече българи ... желаят да емигрират в чужбина в сравнение с 2008 г.“, като мотивите им са „освен икономическата криза“ и „бързото разместване в ценностната йерархия на българина“, в която „понятия като „род“ и „родно място“ имат „все по-малко значение за сметка на личните интереси и на тези на хората от най-близкото обкръжение“ (Стойчева, С., 2013).

Проучването показва още, че ако „преди 10 години над 90% са казвали, че най-важното в ценностите им са понятия като „род“ и „родно място“, сега техният брой е намалял до 54 на сто“. Според социолога Ч. Найденов – един от авторите на проучването, „обществените ценности, които регулират отноше-

нията между хората, все повече се разтапят. Някак си като че ли се разпадаме като общество“ (пак там).

Резултатите от това и редица други проучвания за пореден път показват, че нуждата от преосмислянето на значението и ролята на патриотичното възпитание е жизнено необходимо на българската нация в съвременните динамични политически и икономически условия, защото без съзнанието, че сме част от общността, наречена България, и без чувството за дълг и отговорност към нейната култура, история, традиции и бъдеще националният ни идеал би бил действително „блян“.

ЛИТЕРАТУРА

- Айзакс, Х. Идоли на племето. – В: Чавдарова-Костова, С. Интеркултурно възпитание. С., 2001.
- Божков, Н. Патриотичното възпитание на младите българи. – <http://bg-patrioti.org/index.php> – посетена на 15.10.2012.
- Българска национална доктрина „България през двадесет и първи век“, С., 1997. – В: Чавдарова-Костова, С. Интеркултурно възпитание. С., 2001.
- Българска национална доктрина „България през двадесет и първи век“. Научен център за българска национална стратегия, С., 2008.
- Вазов, И. Епопея на забравените. Паисий. С., 2004.
- Глас, Л. Кажи го ... правилно. – В: Чавдарова-Костова, С. Интеркултурно възпитание. С., 2001.
- Грекова, М. Ние и другите. Аз и различието на другия. – В: Чавдарова-Костова, С., Интеркултурно възпитание. С., 2001.
- Данилюк, А. Я., Кондаков, А. М., Тишков, В. А. Концепция доховно-нравственного развития и воспитания личности гражданина России. – Стандарты второго поколения, „Просвещение“, Москва, 2009.
- Димитров, Л. Обръщение за един по-хуманен свят. С., 1999.
- Ели, Д. Идеите за нация. – В: Чавдарова-Костова, С. Интеркултурно възпитание. С., 2001.
- Иванов, Вл. Управление на националната ориентация през XXI век. С., 2011.
- Иванов, И. Т. За нуждата от българска национална доктрина. Страница за прабългарите. Език, произход, история и религия в статии, книги и музика. – <http://protobulgarians.com>. – посетена на 13.04.2013.
- Имамов, А. Патриотизъм или национализъм = любов или омраза. – *Сега*, 11.04.2006.
- Концепция патриотического воспитания граждан Российской Федерации от 21 мая 2003 г. – rostodon.ru/documents/postavnovleniya/87/, посетен на 21.03.2013.
- Кръстева, А. Културна идентичност и интеркултурен диалог. – В: Чавдарова-Костова, С. Интеркултурно възпитание. С., 2001.
- Кьосев, Ал., П. Кабакчиева и екип. Предизвикателства на национализмите. С., 2007–2008 – <http://www.seal-sofia.org/bg/projects>, посетен на 15.05.2013 г.
- Литова-Николова, Л. Народна музика. С., 1988.

- Митер, В. Образование и възпитание за една нова Европа. – В: Чавдарова-Костова, С. Интеркултурно възпитание. С., 2001.
- Нешев, К. Национализмите. С., 1997.
- Николов, П., Н. Александрова, Л. Кръстев. Педагогическа психология. С., 1993.
- Пероти, А. В защита на межкултурното образование. – В: Чавдарова-Костова, С. Интеркултурно възпитание. С., 2001.
- Петров, Г. Детска престъпност. В. Търново, 1998.
- Петрова, Е. Ролята на патриотизма в съвременното общество. – В: Училището и българската духовност. С., 1999.
- Рашева-Мерджанова, Я., З. Дечев. „Българска краеведска педагогика“ в близък научен план. – *Педагогика*, 2, 2010.
- Соловьев, Вл. С. Патриотизъм. Енциклопедически речник на Брокхаус и Ерфон. – <http://www.vehi.net/brokgauz/index.html> – посетен на 12.05.2013.
- Селгиджиян-Георгиева, Х. Аз-концепция и психосоциална идентичност. Жизненият преход към зрелостта. С., 1998.
- Семов, М. Българска народопсихология. Размисли върху това какви сме били и какви сме днес. С., 1999.
- Стойчева, С. Два пъти повече българи са готови да емигрират заради кризата. Репортаж, Нова телевизия. – www.novanews.bg/news/ – посетен на 06.07.2013.
- Христов, Ив. Българинът в глобалния свят. С., 2011.
- Чавдарова-Костова, С. Интеркултурно възпитание. С., 2001.
- Чавдарова-Костова, С. Съвременни предизвикателства пред интеркултурното възпитание. С., 2010
- Чавдарова-Костова, С. Социални функции на възпитанието. – В: Възпитанието като социален феномен. Теория на възпитанието. С., 2005.
- Чекхейн, Л. Българите в Средна и Източна Европа. С., 1995.
- Balion, R. La bonne ecole, 1991. В: Рашева-Мерджанова, Я., З. Дечев. „Българска краеведска педагогика“ в близък научен план. – *Педагогика*, 2010, 2. Този източник се описва в текста така: (Balion, R. La bonne ecole, 1991; по: Рашева-Мерджанова, Я., З. Дечев, 2010: 72).
- Primoratz, I. Patriotism. The Stanford Encyclopedia of Philosophy. – <http://plato.stanford.edu/entries/patriotism/>

Постъпила декември 2013 г.

Рецензенти:
проф. дпн Вяра Гюрова,
проф. дпн Сийка Чавдарова-Костова